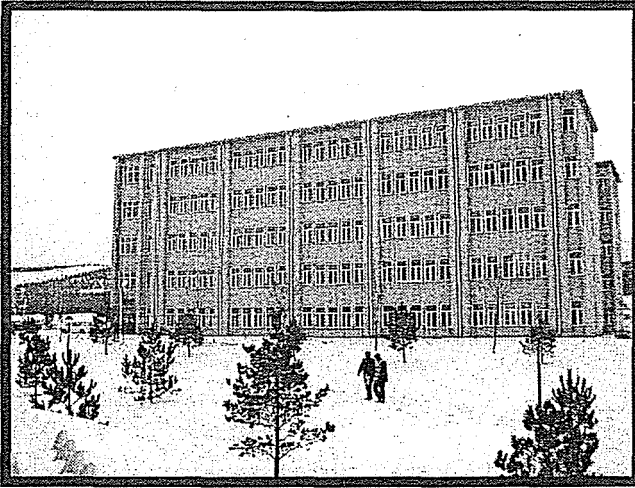
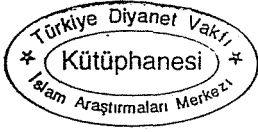

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

VI / II

sivas – 2002

YAŞLILIK PSİKOLOJİSİ İLE İLGİLİ YAPILAN BİLİMSEL ÇALIŞMALARIN TARİHİ VE LİTERATÜRÜ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Mustafa KOÇ*

kocmustafa2@mynet.com

Anahtar Kelimeler: Yaşlılık Psikolojisi, Gerontoloji, Gelişim Psikolojisi, Din Psikolojisi, Psikiyatri

ÖZET

Her bilim dalının gelişim süreci olduğu gibi yaşlılık dönemiyle ilgili araştırmaları konu alan gerontolojinin de başlangıcından günümüze kadar kronolojik anlamda tarihsel bir birikim süreci vardır. Bu makale, gerek gelişim ve din psikolojisi gerekse psikiyatri bilim dalı perpektifinde, özellikle Batıda yapılan gerontolojik çalışmaların tarihsel ve literal sürecini konu almaktadır. Yaşlılık psikolojisiyle ilgili yapılan bilimsel çalışmaların kronolojik tarihi ve literatürü muhtevalı bu makalede, öncelikle Batıda yapılan çalışmalar dönemsel olarak incelenmiş, daha sonra Türkiye’de yapılan çalışmalar aktarılmaya çalışılmıştır. Son olarak ise, konuyla ilgili araştırmaları ihtiva eden bazı yerli ve yabancı literatür, ulaşılabildiği kadarıyla aktarılmaya çalışılmıştır.

ABSTRACT

As every science has a developmental process gerontology, being interested in the researches related with the old age period, has a cronological developmental process from its beginning up to now. This article deals with historical and literal process of gerontological researches, especially in the West, in the perspetive of both psychiatry and developmental and religion psychology. In the article whose content is the cronological history and literature of researches releated with aging psychology, preeminently researches in the West and then those in Turkey were laboured to be mentioned. Lastly, some local and foreign literature containing the researches related to this subject were explained as far as it is reached.

GİRİŞ

Yaşlılıkla ilgili yapılan bilimsel çalışmalar, temelde yaşam süresinin uzatılmasına ilişkin olanaklar ve araçların araştırılması tarzında uzunca bir süre tıp biliminin yetki alanı içerisinde sürdürülmüştür. Bu sebeptendir ki, dönemle ilgili ilk geliştirilen yaşlılık teorileri de genelde biyolojik ve fizyolojik tabanlı olmuştur. Bu geleneksel tutum nedeniyle bugün Batıda geliştirilen gerontoloji bilimi,¹ daha ziyade tıp bilimine yardımcı bilim dalları arasında değerlendirilmektedir. Halbuki, bireyin davranış nedenlerinin hem biyolojik, hem psikolojik hem de sosyolojik kökenli olması

* Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Din Psikolojisi Bilim Dalı Doktora (Ph.D.) Öğrencisi,

1 Gerontoloji (Gerontology): Yaşlanma sürecini ve sorunlarını, psikoloji, psikiyatri, biyoloji, sosyoloji ve tıp gibi bir çok bilim dalıyla iletişim içinde inceleyen bilim dalıdır. (BUDAK, Selçuk, Psikoloji Sözlüğü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara-2000, sh. 331)

gerontolojinin, disiplinlerarası karakterde çok boyutlu araştırmalar yapmasını gerektirmektedir. Bu bağlamda, disiplinlerarası tarzda sistematik olarak yaşlılık araştırmaları, ilk kez Harvard Üniversitesi'nde 1928'de Longitudinal Araştırmalar Merkezi'nin kurulmasıyla başlamıştır. O tarihten bugüne kadar, yaşlılıkla ilgili pek çok ampirik çalışmalar yapılmasına rağmen, bir çok bilim dalı tarafından disiplinlerarası (interdisipliner) karakterde ortak olarak yapılan araştırmaların henüz yeterli düzeyde olmaması sebebiyle sözü edilen dönemle ilgili çalışmalar toplu halde değerlendirilememiştir. Ancak son dönemlerde Batıda disiplinlerarası araştırmaların sayılarında ciddi anlamda bir artışın olduğu söylenebilir.²

Öte yandan Türkiye'de ise gelişim psikolojisi perspektifinde yaşlılık dönemini psikolojik açıdan ele alan çalışmaların tarihinin Batıya göre oldukça yeni ve literatürünün ise son derece sınırlı olduğu görülmektedir. Bu anlamda Türkiye'de gelişim dönemleri itibarıyla en çok çalışılan dönem, çocukluk ve ergenlik dönemidir.³ Dolayısıyla konuyla ilgili bilimsel araştırmalar, henüz literatür oluşturacak seviyeye gelmemiştir. Bu bağlamda makale, Türkiye'de yaşlılıkla ilgili çalışma yapacak araştırmacılara kronolojik ve literal açıdan dönemle ilgili yapılan çalışmaların tarihini ve literatürünü tanıtmak amacıyla kaleme alınmıştır.

A) YAŞLILIK DÖNEMİ İLE İLGİLİ BATIDA YAPILAN PSİKOLOJİK ÇALIŞMALARIN TARİHÇESİ

a) Bilimsel Çalışmalardan Önceki Dönem

Bu dönem, milattan önceki zaman dilimini de kapsamaktadır. Söz konusu dönemle ilgili verilen bilgiler, daha ziyade tarihte bilimsel birikimleriyle ün yapmış toplumların yetiştirdiği düşünürlerin verdikleri bilgilerle sınırlıdır.⁴

Yaşlıların tecrübe birikimleri sebebiyle eski Yunanlılarda onlara, her zaman saygı gösterilmiştir. Ünlü tarihçi Homer, eserlerinde özellikle yaşlıların yetenek ve tecrübelerinden gençlerin istifade etmeye hazır olduklarını ifade etmiştir. Öte yandan ünlü filozof Eflatun da (M.Ö. 427-347), "Politeia" isimli eserinde, özellikle yaşlılık döneminin bireysel yönüne vurgu yapmış ve bu dönemdeki yaşam biçiminin gençlik ve yetişkinlik döneminde biçimlenip belirlendiğini ileri sürmüştür. Aristoteles ise (M.Ö. 384-322), "Rhetorik" isimli yapıtında (Kitap II, XII, XIII, XIV, 3), daha menfi bir durumun varlığından söz ederek yaşlıların kavgacı olduğundan bahsetmiş ve merhameti, bir zayıflık olarak anlatmıştır. Aristoteles, "De Generatione Animaliom" isimli yazısında, "hastalığı zamansız gelen yaşlılık, yaşlılığı ise doğal bir hastalık" şeklinde tanımlamıştır. Romalılarca yaşlılık yaşının 61 olarak kabul edildiği dönemde yaşayan ünlü düşünür Çıçero (M.Ö. 106-43) da, "Cato Major de Senectute" isimli yazısında, yaşlıların ileriki yaşlarda zihinsel kapasitelerinde ortaya çıkan değişimlere ilişkin bilgiler vermiş ve Roma ile Yunan tarihinden alınan örneklerle, yaşlıların devlet yönetimi ile sanat ve bilim dallarındaki başarılı performanslarına değinmiştir.⁵

2 LEHR, Ursula, Yaşlanmanın Psikolojisi, (Psychologie des Alterns), (Çev. Neylan ERYAR), Bilimsel ve Teknik Yayınları Çeviri Vakfı, İstanbul-1994, sh. 11-13

3 Krş. BİLGİN, Nuri, Başlangıcından Günümüze Türk Psikoloji Bibliyografyası, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İzmir-1988, sh. 79-110

4 Bu bölümdeki bilgiler Ursula LEHR'in "Yaşlanmanın Psikolojisi" adlı eserinden alınmıştır.

5 LEHR, Yaşlanmanın Psikolojisi, sh. 15-18

Tarihsel süreç itibarıyla 16. yy.'dan bu yana bakıldığında ise, bireyin tüm yaşam sürecinin yedi dönemden oluştuğunu kabul eden Shakespeare (1564-1616), bu dönemlerin yaşlılığı ifade eden son iki aşamasını, "Nasıl Hoşunuza Giderse" isimli şiirinde, fiziksel yapının değişmesi ve bedensel özürlerin ortaya çıkmasının yanında, davranış ve algılamalardaki değişikliklerin baş gösterdiği ve özellikle zihinsel fonksiyonların zayıfladığı bir dönem olarak değerlendirmiştir. Öte yandan Schopenhauer (1788-1860) de, yaşlılık dönemindeki bedensel gelişime ilişkin olarak; genellikle gençliğin yaşamın mutlu dönemi, yaşlılığın ise mutsuz bir dönemi olarak bildiğini, oysa bu tutkuların, bireyi mutlu edebildikleri sürece geçerli olduğunu, dolayısıyla gençliği bir yerden bir yere sürükleyen tutkuların, mutluluktan çok acı verdiklerini; huzurun ise, sakin bir dönem olan yaşlılığa kaldığını, çünkü bu dönemde gerçeği görmeyi sağlayan tecrübelerin daha yoğun olduğunu ifade etmiştir. Alman düşünürü Goethe'ye göre (1749-1832) ise yaşlılık, deneyim ve tecrübelerin zirveye ulaştığı bir dönem olarak kabul edilebilir. Goethe, yaşlılığın olumsuz bir dönem olarak anlaşılmasına karşı çıkmıştır. "İlkeler ve Düşünceler" isimli yazısında bireyin bu döneme uyumu için öğütler vermiş ve onu bu dönemde aktif olması yönünde cesaretlendirmiştir.⁶

b) Yaşlılık Psikolojisi Üzerine Yapılan Bilimsel Çalışmaların Başlama Dönemi

Birren, "Brief History of The Psychology of Aging / Yaşlanma Psikolojisinin Kısa Tarihi" isimli çalışmada, bu dönemle ilgili yapılan araştırmaların tarihçesini üç bölüme ayırmıştır. O, 1835 ile 1918 yılları arasında yapılan çalışmaları başlangıç dönemi; bu dönemle İkinci Dünya Savaşı arasındaki dönemi, sistematik araştırma dönemi ve bu dönemden sonra bu güne kadar olan dönemi ise genişleme dönemi olarak değerlendirmiştir.⁷

Bu dönem içerisinde değerlendirilen önemli araştırmacılardan ilki Quetelet (1796-1874)dir. Gent Üniversitesi'nde matematik dalında doktora yapan Quetelet, yaşları 5 ile 60 arasında farklılaşan 400'den fazla erkek ve kadınların fiziksel büyümeleri ile el büyümeleri arasındaki bağlantıyı araştırmıştır. Onun yaşlılık hakkında yaptığı incelemelerin önemi, özellikle bireysel belirlemelerin yanlış bir tarzda genelleştirilmesine karşı çıkması ve her türlü kazuistik yöntemle karşı olmasından kaynaklanmaktadır. Birren, Quetelet'in bu girişimini, gelişme ve yaşlılık psikolojisinin başlangıcı olarak yorumlamıştır.⁸

Yine bu dönem içerisinde değerlendirilen Quetelet'den etkilenen Galton (1832-1911) ise, organizmada yaşlılık döneminde ortaya çıkan değişimleri tespit etmeye ve psiko-motor sahadaki algılama süreçlerinde ve ileri düzeydeki zihinsel süreçlerde belirlenebilecek olan değişimleri ve arasındaki ilişkiyi tespit etmeye çalışmıştır. Bu türden karşılaştırmalı araştırmaların, yaşam süresinin gelişim ve değişim hızının belirlenmesi açısından oldukça önemli olduğunu vurgulamıştır. Bu

6 LEHR, a.g.e., sh. 19-21

7 BIRREN James E., A Brief History of The Psychology of Aging, The Gerontologist, 1961, Vol. 1/2, sh. 69-77

8 BIRREN, A Brief History of The Psychology of Aging, sh.70

anlamda Galton, disiplinler arası dikey kesit araştırmalarının ilk temsilcisi kabul edilebilir.⁹

c) Yaşlılıkla İlgili Sistemli Olarak Yapılan Araştırmaların Başlama Dönemi

Yaşlılık konusundaki araştırma tarihinin önemli dönemlerinden biri de, sistematik araştırmaların başlangıç dönemidir. Bu dönem içinde zikredebilecek önemli araştırmacıardan biri Stanley Hall (1844-1924)dir. Hall, 1904 yılında "Ergenlik Dönemi" konulu bir eser yazmış ve 1922'de 70'li yaşlarında ise "Yaşamın Son Yarışı" isimli eserini yayımlamıştır. Hall'ın bu eseri, ABD'de yaşlanmayla ilgili araştırmalar kapsamında yayınlanan ve psikoloji alanına giren ilk eser olması bakımından önemlidir. Bir psikolog olarak Hall, eserinde; yaşlı bireylerin psişik durumlarının büyük bir anlam taşıdığını, yaşlılığın da ergenlik dönemi gibi kendine özgü duyguları, düşünceleri ve isteklerinin, diğer bir deyişle psikolojisinin var olduğunu, bunların denetiminin bedeninki kadar önemli olduğunu ve bu dönemde bireylerarası farkların gençlik döneminden daha fazla olmasının kuvvetli bir ihtimal olduğunu ifade etmiştir.¹⁰

Gerek ABD'de, gerekse İngiltere'de konuyla ilgili daha sonra yapılan incelemelerin çoğu ampirik tarzda olup yaşlılık dönemi, erişkinlik döneminden itibaren başlayan bir gelişim süreci olarak kabul edilmiştir. Bunun için "ileri yaş" ve "senescense (yaşlılık)" deyimlerinin yerine "yaş" ve "yaşlanma" ifadeleri kullanılmaya başlanmıştır. Yaşlılık konusundaki araştırmalar açısından önem arz eden bir başka tarih de 1928 yılıdır. Bu yılda, Stanford Üniversitesi / Kaliforniya'da Miles tarafından yaşlılık döneminin problemlerini incelemek ve araştırmak üzere ilk defa büyük bir enstitü kurulmuştur. Bunun yanı sıra bilimsel literatürde "Gerontoloji" terimini ilk defa 1929'da, Rus araştırmacı N.A. Rybnikov kullanmıştır. Ona göre, yaşlılık dönemindeki davranışları araştıran bir bilim dalı olan gerontoloji, davranış bilimlerinin özel bir alanı olarak kabul edilmelidir. Bu bilim dalının amacı ise, yaşlanmanın nedenlerinin ve koşullarının araştırılması, aynı zamanda yaşla ilgili olan ve düzenli bir ilerleme gösteren davranış değişimlerinin incelenmesi ve titizlikle tanımlanmasıdır.¹¹

Yaşlılık adına yapılan araştırmaların Almanya'daki kilometre taşlarından biri olan Gruhle'nin, "Yaşlanma Araştırmaları" dergisinin (1938) I.cildinde önemli bir çalışması yayımlanmıştır. "Ruhsal Yaşlanma" ismini taşıyan yazısında; farklı koşullara uyum sağlamının ve yeni bellek kapasitesine alışmanın güçlüğü, unutkanlık, inatçılık ve ayrıca yaşlı bireylerde iritabilitenin artması gibi tipik yaşlanma sürecini tasvir eden fenomenlerle ilgili görüşleri yer almıştır. Bu tarihsel gelişim dönemiyle ilgili son olarak belirtilmesi gereken en önemli husus, yapılan araştırmaların büyük çoğunluğunun psikiyatrlar tarafından kaleme alınmış olmasıdır.¹²

9 BIRREN, a.g.m., sh. 71

10 HALL, Stanley, Senescence The Last Half of Life, New York-1922, sh. 100

11 STREIB, G.F. & ORBACH, H.L., Aging; (In. P. LAZARFELD et al. (Eds.), The Uses of Sociology, Basic Books, New York-1967, sh. 616

12 LEHR, Yaşlanmanın Psikolojisi, sh. 30

d) Konuyla İlgili Yapılan Araştırmalarda Gerontoloji Derneklerinin Kuruluş ve Gelişme Dönemi

Yaşlılık konusundaki araştırmaların tarihsel gelişiminde önemli yeri olan bir diğer dönem gerontoloji derneklerinin kuruluş ve gelişme dönemidir. Bu dönemde ilk olarak, 1939'da Cowdry'ın yalnızca tıbbi açıdan ele aldığı "Yaşlanmanın Sorunları" isimli eseri yayımlanmıştır.¹³ Aynı dönemde (1939) Macy Vakfı'nın ekonomik katkısıyla ABD'de "Yaşlanma Araştırmaları Derneği" kurulmuştur. Dernek bilimsel faaliyetlerine devam etmiş, yılda iki defa gerontoloji alanında konferanslar vererek araştırmaların devamını ve tartışılmasını sağlamıştır.

Yine bu dönemde U.S.Public Health Service (Amerikan Sağlığı Dairesi)'nin katkılarıyla açılan bir başka kurum ise, "National Advisory Committee (Ulusal Danışma Komitesi), Gerontoloji Bölümü"dür. Bu bölümün sekreterliğini E. Stieghtz yapmıştır. 1941'de sekreterliğe atanan N. Shock ise, konunun hem fizyolojik hem de psikolojik açıdan incelenmesine ağırlık vermiştir.¹⁴ Bu dönemde örnek olarak verilen bu kurumlardan başka Batıda, daha birçok sayıda yaşlılarla ilgili bilimsel faaliyetler yapan dernekler kurulmuştur.¹⁵

e) İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Yapılan Bilimsel Çalışmalar Dönemi

Yaşlılık üzerinde yapılan çalışmaların son halkasını da bu sözü edilen dönem oluşturmaktadır. 1946 yılında Nuffield Vakfı tarafından Cambridge Üniversitesi'nde oluşturulan bir araştırma grubu, 6 yıl boyunca, öncelikle ileri yaşlardaki ücretlilerin bedensel ve zihinsel kapasitesine ilişkin sorunlar üzerinde durmuş ve bu yaş grubu kapsamında bulunanlar arasında büyük bireysel farklar olduğu sonucuna vararak, "fonksiyonel yaş" kavramı üzerindeki tartışmaları başlatmıştır.¹⁶ Yine 1946'da N. Shock, Bethesda'da (Maryland) National Institute of Health (Ulusal Sağlık Enstitüsü) bünyesinde gerontoloji alanında çalışacak bir birim kurmuştur. Bu gruba, 1957'de J.E. Birren katılmış ve 5 yıl sonra National Institute of Mental Health (Ulusal Ruh Sağlığı Enstitüsü)'deki "Yaşlanma" bölümünün yönetimini devralmıştır.

Shock ve Birren'in çalışmalarının, genel anlamda gerontolojinin, özellikle psiko-gerontolojinin gelişmesine büyük katkıları olmuştur. "National Institute of Health" bünyesinde kurulan çalışma biriminde 1980'den sonra Baltimore'da Shock'un yönetiminde kurulan National Institute (Ulusal Enstitü)'de geronto-biyoloji, fizyoloji, nöroloji, kognisyon ve kişilik psikolojisi dallarının temsilcileri birlikte çalışmalarını sürdürmüştür. Üzerinde çalışılan çok sayıdaki proje arasında, normal yaşlanma sürecine ilişkin 50'li yıllarda yapılmaya başlanmış olan Baltimore dikey kesit çalışmasının sonuçlarını şu şekilde özetlemek mümkündür: Son 20 yıl içinde gerontologların büyük bir bölümü, global bir yaşlanma kavramından son derece sınırlı olarak yararlanılabildiğini saptamışlardır. Araştırmalar, yaşlanmanın homojen veya tek bir nedene bağlı bir süreç olarak yorumlanmaması gerektiğini, karşılıklı olarak birbirini etkileyen biyolojik süreçleri, psikolojik etkenleri, sosyal ve ekolojik verileri ve

13 Ayrıca bkz. COWDRY, E. (Ed.), Problems of Aging, Williams and Wilkins, Baltimore-1939

14 BIRREN, A Brief History of The Psychology of Aging, sh. 76

15 LEHR, Yaşlanmanın Psikolojisi., sh. 32-35

16 Ayrıca krş. WELFORD, A.T., Aging and Human Skill, Oxford Press, London-1958

bireylerin sağlık durumlarına bağlı olarak değişen kendilerine özgü davranış biçimlerini ve etkisi altında kaldıkları baskıları incelemenin zorunlu olduğunu göstermiştir. Bugün bu olgu, artık tek bir mekanizmanın değil, bazıları birbirlerinden bağımsız, bazıları da birbiriyle uyumlu olarak, bireylerde yaşlanma şeklinde tanımlanan değişimlere yol açan çok sayıdaki sürecin sonucu olduğu kabul edilmektedir.¹⁷

Birren, 70'li yıllarda Güney Kaliforniya'da, özel bir vakıfça desteklenen E.P. Andrus Gerontoloji Enstitüsü'nü kurmuş ve bu enstitüden K.W.Schaie (1983), 10 yıl önce Seattle'a bağlanmış olan orta ve ileri yaşlardaki biliş (kognisyon) ve kişilik gelişmeleri üzerinde yapılan "dikey kesit" ve "aynı yıl doğanlar" çalışmalarını sürdürmüştür. Schaie, daha sonra 60'lı yıllardan beri psiko-gerontoloji alanında zengin araştırma ve uzmanlık olanakları mevcut olan Pensilvanya Üniversitesi'ne geri dönmüştür. E.P. Andrus Gerontoloji Enstitüsü'nden olan V.L.Bengston da sosyoloji ve sosyo-psikolojinin ortak alanında yaptığı çalışmalarla "theory of modernization/modernizasyon kuramları"nın temsilcilerinden biri olarak tanınmış ve çalışmalarında özellikle kuşaklar arasındaki ilişkiler üzerinde yoğunlaşmıştır.¹⁸

Duke Üniversitesi bünyesinde bulunan ve "Council of Aging / Yaşlanma Konseyi" kökenli bir kuruluş olan "Center for The Study of Aging and Human Development / İnsan Gelişmesi ve Yaşlılık Çalışmaları Merkezi"nin kurucusu ve uzun yıllar başkanlığını yapmış olan psikiyatr E.W.Busse, yaptığı çalışmalarda,¹⁹ öncelikle merkezi sinir sisteminin yaşlanmasını ele almıştır. Ancak, merkezi sinir sisteminin diğer organ sistemleriyle, davranışlarla ve bilişsel (kognitif) ve sosyal etkenlerle karşılıklı etkileşiminin araştırılması gereği de baştan beri kabul edilen bir durumdu. "Duke Longitudinal Studies of Normal Aging / Normal Yaşlanma Süreci Üzerinde Yapılan Duke Dikey Kesit Çalışmaları Merkezi"nin temel çalışmalarından birincisi 1955'de, ikincisi ise 1968 yılında başlatılmıştır. Bu çalışmalara immünologlar,²⁰ kardiyologlar, nörologlar, psikiyatrlar, psiko-fizyologlar, kognitif ve klinik psikologlar, sosyologlar ve mediko-sosyal uzmanları katılmış olup halen çalışmalarını sürdürmektedirler. Baltimore çalışmalarında olduğu gibi,²¹ Duke çalışmalarında da, yaşlanma sürecinin bireyler arasında büyük ölçüde değişkenlik gösterdiği saptanmıştır. Bir erişkinin yaşının 65,70 veya 75 olduğunu bilmenin, onun sağlık koşulları ve fonksiyonel durumu, entelektüel kapasitesi, sosyal bütünleşmesi ve sosyal çevresindeki değişimlere başarılı bir şekilde uyum sağlaması hakkında fikir vermesi bakımından yetersiz bir gösterge olduğu tespit edilmiştir.²²

Öte yandan, dünyada yapılmış olan dikey kesit araştırmalarına ilişkin ilk toplu bilgi Deeg tarafından derlenmiştir.²³ Bunun yanı sıra 1950'li yıllarda Avrupa'da da bazı araştırma kurumlarının bir kısmı psiko-gerontoloji alanında araştırma yapan enstitülere dönüşmüşlerdir. Bu bağlamda Paris'te bulunan Ulusal Araştırma

17 SHOCK, N.W. ve ark., Normal Human Aging: The Baltimore Langitudinal Study of Aging, US. Government Printing Office, Washington-1984, sh. 207

18 LEHR, Yaşlanmanın Psikolojisi., sh. 36-37

19 Yaptığı çalışmalarla ilgili bkz. BUSSE, E.W.& MADDOX, G., (Eds.), The Duke Longitudinal Studies On Normal Aging-1955-1980, Springer Publ., New York-1986

20 İmmünolog: İnsan vücudunun savunma sistemi ve bu sistemin bozuklukları ile ilgilenen tıbbi kökenli bir meslek grubudur.

21 Krş. SHOCK ve ark., Normal Human Aging, sh. 207

22 BUSSE ve ark., The Duke Langitudinal Studies, sh. 138

23 Ayrıntılı bilgi için DEEG, D.J.H., Experiences From Longitudinal Studies of Aging, Nijmegen: Netherlands Institute of Gerontology

Enstitüsü, S. Pacaud yönetiminde (1963) Fransız endüstri işçileri üzerinde reaksiyon hızı ve diğer psiko-motor işlevlerini belirlemeye yönelik araştırmalar yapmaya başlamıştır. Ayrıca erişkinlerde zeka ölçümünde uygulanan Wechsler-Bellevue testlerinin Almanya'da standartlaştırılmasıyla ilgili olarak C.Bondy, Hamburg'da çok sayıda gerontoloji araştırmasını başlatmış ve daha sonra bunlar Riegel tarafından yürütülerek, kullanılan yöntemlerde önemli gelişmeler sağlanmıştır.²⁴

Klinik psikolog Calon, Nijmegen (Hollanda)de gerçekleştirdiği çalışmalarla yaşlanmanın psikolojisi konusuna önemli katkılarda bulunmuştur. Sonluluğu kabullenme sorununu konu alan ilk çalışmalardan biri de Munnichs tarafından bu enstitüde yapılmıştır. 60'lı yıllarda burada kurulan Sosyal Gerontoloji Enstitüsü'nün aktivitelelerinden bir bölümü daha sonra Nijmegen Üniversitesi Sosyal Gerontoloji bölümüne aktarılmıştır. Burada da psiko-gerontolojik araştırmalar, konuyla ilgili yapılan araştırmaların ağırlık noktasını oluşturmuştur.²⁵

B) YAŞLILIK DÖNEMİ İLE İLGİLİ TÜRKİYE'DE YAPILAN PSİKOLOJİK ÇALIŞMALARIN TARİHÇESİ

Tüm eksiklik ve aksaklıklarını kabul etmekle birlikte Türkiye'de yaşlılık psikolojisi üzerine yapılan çalışmaların temelde tıp alanı içerisinde psikiyatri; psikoloji alanı içerisinde ise gelişim ve din psikolojisi eksenli yapıldığı söylenebilir. Tespit edilebildiği kadarıyla Türkiye'de bugün itibarıyla yaşlılıkla ilgili iki temel çalışma yapılmıştır. Bunlar kronolojik olarak çok eski değildir. Bunlardan ilki gelişim psikolojisi eksenli Onur (1986) tarafından kaleme alınan "Gelişim Psikolojisi -Yetişkinlik, Yaşlılık, Ölüm-" adlı eserdir.²⁶ Diğeri de tıp alanında psikiyatri eksenli Örnek ve arkadaşları (1992) tarafından kaleme alınan "Geriatrik Psikiyatri" adlı eserdir. Ayrıca editörlüğünü Özyayın'ın yaptığı "Psikiyatri" adlı eserde de yaşlılık döneminde görülen psikolojik rahatsızlıklara ilişkin bilgiler yer almaktadır.²⁷

Esas itibarıyla Türkiye'de yaşlılıkla ilgili yapılan ilk bilimsel çalışma tespit edilebildiği kadarıyla alan araştırması niteliğindeki Taplamacıoğlu (1962) tarafından din sosyolojisi eksenli yapılan "Yaşlara Göre Dinî Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerine Bir Araştırma" adlı çalışmadır. Bu çalışma, sadece yaşlılık dönemine ilişkin bir çalışma olmayıp bireyin diğer gelişim dönemlerini kapsayan bir çalışmadır. Ancak içerisinde yaşlılık dönemine ait bulgular da mevcuttur. Daha sonra din psikolojisi eksenli Özbaydar tarafından kaleme alınan ve 1970 yılında basılan "Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma" adlı çalışma da yine aynı mahiyette olup literatüre geçen çalışmalar arasındadır.

Öte yandan yine konuyla ilgili Türkiye için eski sayılabilecek derleme tarzında makaleler de yayımlanmıştır. Bunlardan ilki, Öktem (1959) tarafından "Emeklilik ve Yaşlılık Psikolojisi", isimli kısa bir makedir. Bunun yanında yine aynı

24 RIEGEL, K., History of Psychological Gerontology, In J.E. BIRREN & W.K. SCHAIE (Eds.), Handbook of the Psychology of Aging, New York-1977, sh. 70-102.

25 MUNNCHS, J. M. A. & DIESFELDT, H.F.A., Psychology of Aging: An Overview of Research In The Netherlands. Tijdschrift Voor Gerontologie en Geriatrie-1987, 18, sh. 117-129

26 Bu bölümde isimleri zikredilen eserlerin bibliyografik bilgileri bir sonraki bölümün bilimsel çalışmalar listesinde yer almaktadır (M.K.).

27 ÖZAYDIN, Selim, Psikiyatri, İstanbul Üniversitesi, İstanbul Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul-1984, sh. 270-291

muhtevayla Özgü (1971) tarafından "Emeklilik Psikolojisi" isimli bir makale daha yayımlanmıştır.

Son dönem itibarıyla özellikle 1990'lı yıllardan sonra yaşlılık dönemiyle ilgili bilimsel çalışmaların, üniversitelerde yüksek lisans ve doktora tez çalışmaları şeklinde -yeterli olmasa da- eskiye göre daha fazla ivme kazanarak devam ettiğini söylemek mümkündür.²⁸

Bölümün başında da belirtildiği gibi, dönemle ilgili yapılan çalışma alanlarından biri de din psikolojisi alanıdır. Bu alanda Özbaydar'ın çalışmasının dışında, Hökelekli (1993), Peker (1993), Armaner (1980) ve Şentürk (1997) tarafından kaleme alınan Din Psikolojisi adlı eserlerin "Gelişim Dönemleri ve Din" ana başlıklarında, alt bölüm olarak kısa da olsa değinilmiştir.²⁹ Din Psikolojisi alanında müstakil çalışma olarak şu ana kadar yüksek lisans ve doktora çalışmasına rastlanmamıştır. Ancak Koç (1999) tarafından "Yaşlılık Döneminde Ölüm Düşüncesi ve Ahiret İnancı" isimli ampirik bir çalışma yapılmıştır. Makale olarak ise, Şentürk (1995) tarafından "Yaşlılık (60...)" isimli bir makale ve yine Koç (2000,2001,2002) tarafından ise gelişim ve din psikolojisi eksenli yaşlılık psikolojisiyle ilgili çeşitli makaleler yayımlanmıştır.

Türkiye'de yaşlılık dönemiyle ilgili yapılan çalışmaların tarihsel süreci açısından tercüme faaliyetleri de önemli bir yer tutmaktadır. Yaşlılık dönemini psikolojik perspektiften ele alan bazı çalışmaların sınırlı sayıda da olsa tercüme yoluyla Türk psikoloji literatürüne kazandırılmaya çalışıldığı söylenebilir. Bu bağlamda tespit edilebildiği kadarıyla yaşlılıkla ilgili en eski tercüme O. ve E. Canberk (1970) tarafından Simone de Beauvoir'ın "Yaşlılık-I-II" adlı eseri üzerine yapılmıştır. Yine eskilerden bir diğer tercüme de Şahin (1978) tarafından Himot'un "Yaşlılık Sorunlarına Bir Bakış" adlı kısa bir makalesinin tercümesidir. Bu makale Psikoloji Dergisi'nin ilk sayılarından birinde yayımlanmıştır. Bunların dışında yaşlılıkla ilgili en ciddi ve geniş kapsamlı çeviri Eryar (1994) tarafından yapılan, orijinali almanca olan Ursula Lehr'in "Yaşlanmanın Psikolojisi / Psychologie des Alterns" adlı eserinin tercümesidir. Bu eser, bugüne kadar Batıda yapılan yaşlılık psikolojisi araştırmalarının özetlerini de ihtiva etmesi bakımından önemli bir çalışmadır.

Buraya kadar yaşlılıkla ilgili Batıda ve Türkiye'de yapılan bilimsel çalışmalar kısaca kronolojik açıdan ifade edilmeye çalışılmıştır. Görüldüğü gibi Batıda, yaşlılıkla ilgili çalışmaların başlama tarihi Türkiye'den daha eski olduğu için Batının bugün geldiği nokta, Türkiye'ye göre kıyas kabul etmeyecek derecede ileri bir seviyededir.

C) YAŞLILIK PSİKOLOJİSİ İLE İLGİLİ ARAŞTIRMALARI İHTİVA EDEN YERLİ VE YABANCI LİTERATÜRDEN BAZILARI

Bir bilim dalını tanımanın en doğru yöntemlerinden birisi, bu bilim dalında yapılan akademik çalışmaların literal açıdan bilinmesidir. Bibliyografik çalışmalar,

28 Konuyla ilgili tezlere ilişkin bilgi için bir sonraki bölüme bkz.

29 HÖKELEKLİ, Hayati, Din Psikolojisi, TDV Yayınları, Ankara-1993, sh. 281-286; PEKER, Hüseyin, Din Psikolojisi, Sönmez Matbaası, Samsun-1993, sh. 101-110; ARMANER, Neda, Din Psikolojisine Giriş-I, Ayyıldız Matbaası, Ankara-1980, sh. 111-141; ŞENTÜRK, Habil, Din Psikolojisi, Esra Yayınları, İstanbul-1997, sh. 123-130

bilim dünyasında bu açıdan oldukça önemli bir yer tutmaktadırlar. Bu bağlamda bibliyografyalar, bilimsel verilerin bir anlamda kimlik kartları olduğu gibi ilgili bilim dalına ulaşmayı sağlayan birer araçtır veya bir diğer ifadeyle bilimsel katalogdurlar. Aynı zamanda literal çalışmalar sürekli olarak yenilenmeye muhtaç bir konumdadırlar.

Literatür çalışmalarının gerek tarihte gerekse bugün önemli bir yeri vardır. Türkiye'de yapılan psikoloji çalışmalarını kapsayan en önemli çalışma, tespit edilebildiği kadarıyla Bilgin tarafından yapılan "Başlangıçtan Günümüze Türk Psikoloji Bibliyografyası"dır. Psikoloji alanındaki literal çalışmalara az da olsa bir katkı sağlamak amacıyla makalenin bu bölümü, yaşlılık psikolojisiyle ilgili kısa bir bibliyografya çalışması niteliğindedir. Bu tarz çalışmalar zamanla artabilir dolayısıyla genişletilebilir bir niteliktedir. Burada, ulaşılabildiği kadarıyla yaşlılık psikolojisiyle ilgili Batıda ve Türkiye'de yapılan daha ziyade psikolojik muhtevalı bilimsel araştırmaları içeren yerli ve yabancı kaynaklar zikredilmeye çalışılmıştır. Bu bölümde zikredilen çalışmalar, tür olarak (kitap, tez, makale) bir ayrıma tabi tutulmadan, yazarlarının soyadlarına göre alfabetik olarak liste tarzında verilmiştir.

a) Türkçe Yapılan Çalışmalar³⁰

- AKSU, H. Tuba, Adana huzurevindeki yaşlıların mediko-sosyal sorunlarının tanımlanması / The medico-social problems of the elderly at Adana nursing home, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara-1997, 114 sh., [YÖK Tez No: 59034]

- ALANKAYA, Yurdusev, Metropolitan bir kentte huzurevlerinde mediko sosyal bir çalışma, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul-1991, 186 sh., [YÖK Tez No: 18227]

- BAYÇIN, F., Yaşlıların ihtiyaçları, Türk Silahlı Kuvvetleri Malülleri Dergisi, Ankara-1969-70, C.10, S.117-118, sh. 29-31/12-16

- BÜYÜKCOŞKUN, Afet, Yaşlı bireyin sorunları ve bakım gereksinimlerinin saptanması / Determination of the problems and the care needs of the elderly, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara-1990, 92 sh., [YÖK Tez No: 11387]

- ÇİMEN, Selma, Yaşlı bireylerde öz-bakım ve yaşam doyumlarının araştırılması / Investigation of self care and life satisfaction of elderly people, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul-1996, 92 sh., [YÖK Tez No: 48738]

- ERTAN, Turan, Geriatrik depresyon ölçeği ile kendini değerlendirme depresyon ölçeği'nin 60 yaş üzeri Türk popülasyonunda geçerlilik-güvenilirlik incelemesi / Reliability and validity of the geriatric depression scale and the self rating depression scale in Turkish population over years of age, (Tıpta Uzmanlık Tezi), İstanbul Üniversitesi, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, İstanbul-1996, 51 sh., [YÖK Tez No: 49240]

- GİTMEZ, Şengül, Yaşlıların farklı kentsel koşullarda yaşam uyumları, tutum ve davranışları: sosyal antropolojik açıdan değerlendirme / Life conditions,

30 Makalenin bu bölümünde yaşlılık dönemiyle ilgili Türkiye'de yayımlanmış fazla eser olmadığı için daha ziyade çeşitli üniversitelerde yapılan doktora ve yüksek lisans tezleri verilmiştir. [Tezler hakkında detaylı bilgi için bkz. www.yok.gov.tr'den YÖK Yayın ve Dökümantasyon Daire Başkanlığı (Tez Merkezi)]

adaptation, life satisfactions and attitudes of aged people in different urban settings: a social anthropological study, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara-2000, 260 sh., [YÖK Tez No: 94591]

- GÜNAYDIN, Nalan, Yaşlı bireylerde yalnızlığın incelenmesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), GATA, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul-1996, 52 sh., [YÖK Tez No: 49518]

- HABLEMTOĞLU, Şengül, Ankara'daki farklı sosyo-ekonomik düzeydeki yaşlı kadınların ekonomiye yönelik tutumları ve tüketim davranışları üzerinde bir araştırma / A research on the attitudes towards the economy and the consumer behaviours of old women from different socio-economic levels in Ankara, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara-1989, 102 sh., [YÖK Tez No: 67239]

- HALİFEOĞLU, M. Sezai, Yaşlılarda major psikiyatrik bozukluk ve kişilik bozukluğu komorbiditesi / The comorbidity of the major psychiatric disorders with the personality disorders in the elderly, (Tıpta Uzmanlık Tezi), İstanbul Üniversitesi, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, İstanbul-1996, 58 sh., [YÖK Tez No: 49241]

- KILIÇ, Zenciye, Yalnız ya da aile bireyleri ile yaşamlarını sürdüren 65 yaş ve üstü bireylerin günlük yaşamlarında karşılaştıkları sorunlar ve çözüm önerileri / The daily life matters which are met of elderly people, who are 65 and above 65 years old and are living on their own or with the their families and counter solution, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara-2000, 84 sh., [YÖK Tez No: 88692]

- KOCA, Halide, Ülkemiz koşullarında yaşlılık ve yaşlının sosyal uyumu - alan araştırması-, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul-1994, 92 sh., [YÖK Tez No: 32593]

- KOÇ, Mustafa, "Gelişim Psikolojisi Açısından Yaşlılık Döneminde Bireysel Gelişim", Akademik Araştırmalar Dergisi, İstanbul-2002, S.12, sh. 149-160

- _____, "Gelişim Psikolojisi Açısından Yaşlılık Döneminde Toplumsal İlişkiler", Mehir Aile Dergisi, Konya-2001, S.1, sh. 139-146

- _____, "Gelişim Psikolojisi Açısından Yaşlılık Dönemi ve Genel Özellikleri", Mehir Aile Dergisi, Konya-2002, S.2, (baskı aşamasında)

- _____, "Din Psikolojisi Açısından Yaşlılık Döneminde Dinî Yaşam", EKEV Akademi Dergisi, Ankara-2000, C.2, S.2, sh. 97-103

- _____, "Yaşlılık Döneminde Ölüm Olgusuna Karşı Geliştirilen Tutum ve Davranışlar", EKEV Akademi Dergisi, Ankara-2002, S.11, sh. 93-105

- _____, Yaşlılık Döneminde Ölüm Düşüncesi ve Ahiret İnancı, (Yayımlanmamış Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bursa-1999, X+189+XIII sh. (U.Ü.İ.F.Kütüphane No:75- PIS)

- ONUR, Bekir, Gelişim Psikolojisi, (Yetişkinlik, Yaşlılık, Ölüm), 3.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara-1995

- ÖKTEM, L., Emeklilik ve Yaşlılık Psikolojisi, Emekli Öğretmen Dergisi, İstanbul-1959, C.1. S.4, sh. 3-5

- ÖRNEK, Turan ve ark., Geriatrik Psikiyatri, Saray Tıp Kitabevi, İzmir-

- ÖZBAYDAR, Belma; Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma, Baha Matbaası, İstanbul-1970.
- ÖZGÜ, H., Emeklilik Psikolojisi, Ülkücü Öğretmen, İstanbul-1971, C.12, S. 144, sh. 19-29
- ÖZGÜR, Songül, Türkiye'de yaşlı nüfusun ekonomik ve sosyal sorunları, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul-1992, 108 sh., [YÖK Tez No: 20611]
- ÖZTOP, Hülya, Yaşlı ana-babaların yetişkin çocuklarıyla ilişkileri ve bu konudaki beklentiler: kuşaklararası bir değerlendirme / The Relationships between elderly parent and their adult children and their expectations: an intergenerational assessment, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara-2000, 119 sh., [YÖK Tez No: 91600]
- PARLAK, Ömer; Yaşlılık Dönemi, (Yayımlanmamış Lisans Tezi), U.Ü.İ.F., Bursa-1997
- ŞENOL, Cemalettin, Ankara ilinde kurumlarda yaşayan yaşlılarda ölüme ilişkin kaygı ve korkular, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara-1989
- ŞENTÜRK, Habil; "Yaşlılık (60...)", Diyanet İlmî Dergi, Ankara-1995, C.31, S.4, sh.77-82.
- TANELİ, Yavuz, Türkiye'de yaşlı yurtları araştırması / A Research on elderly housing in Turkey, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul-1997, 229 sh., [YÖK Tez No: 67239]
- TAPLAMACIOĞLU, Mehmet; "Yaşlara Göre Dinî Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerine Bir Araştırma", A.Ü.İ.F.D., Ankara-1962, C.X, sh. 141-151
- TARKAN, Nevzat; "Yaşlılar ve İnanç", Kur'an Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi, İstanbul-1998, S.6, sh.43-47.
- YAZICI, Resmiye, Yaşlı bireylerin ölüm kaygısı ve bunun günlük yaşam aktivitelerine olan etkisinin araştırılması, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul-1994, 99 sh., [YÖK Tez No: 32896]

b) Türkçe'ye Çevrilen Çalışmalar

- ARGYLE, Michael-Beit, HALLAHMI, Benjamin, "Yaş ve Din", (Çev. Abdurrahman KURT), U.Ü.İ.F.D., Bursa-1992, S.4, C.4, sh. 319-331.
- BEAUVOIR, Simone de, Yaşlılık-I-II, (Çev. O. ve E. CANBERK), Milliyet Yayınları, İstanbul-1970.
- ERIKSON, E. H., İnsanın Sekiz Çağı, (Çev. T.B. ÜSTÜN, V. ŞAR), Birey ve Toplum Yayınları, Ankara-1984
- HIMOT, L. J., "Yaşlılık Sorunlarına Bir Bakış", (Çev. Nail Şahin), Psikoloji Dergisi, Ankara-1978,1(3), sh.5-7
- HURLOCK, Elizabeth, B., Yaşlılık Döneminde Dinî İlgî ve Faaliyetler, (Çev. Naci KULA), U.Ü.İ.F.D., Bursa-1992, S.4, sh.343-346
- LEHR, Ursula; Yaşlanmanın Psikolojisi, (Psychologie des Alters), (Çev. Neylan ERYAR), Bilimsel ve Teknik Yayınları Çeviri Vakfı, İstanbul-1994
- SKINNER, B.F.; VAUGHAN, M.E., Yaşlılığın Tadını Çıkarın, (Çev. Fikret ARIT), e Yayınları, İstanbul-1984

c) İngilizce Yapılan Çalışmalar

- ABLER, R. M.; FRETZ, B. R., Self-efficacy and Efficacy in Independently Living Among Eldest Old Persons, *Journal Gerontology*, (1988), 43, 138-143³¹
- AIKEN, L. R., Problems in Testing The Elderly, *Educational Gerontology*, (1981), 5, 119-124.
- AKHTAR, A. J., BROE, G. A., CROMBIE, A., MCLEAN, W. M. R., ANDREWS, G. & CAIRD, F. I., Disability and Dependency in The Elderly at Home, *Age and Ageing*, (1973), 2, 102-111.
- ALLPORT, G. W., *The Individual and His Religion*, New York, (1950), Macmillan³²
- ANDERSON, B. & PALMORE, F., Longitudinal evaluation of ocular function. in E. PALMORE (Ed.), *Normal aging II* (S. 24-32). Durham, N. C., (1974), Duke University Press.
- ANSLEY, J. & ERBER, J. T., Computer interaction: effects on attitudes and performance in older adults, *Educ. Gerontol.*, (1988),14, 107-119.
- ARMSTRONG, E. B., The possibility of sexual happiness in old age. In H. G. Beigel (Ed.), *Advances in Sex Research*, New York, (1963)
- ATCHLEY, R. C., Retirement: leaving the world of work. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, (1982). 464, 126-131.
- AVERILL, J. & WISOCKI, P., Some observations on behavioral approaches to the treatment of grief among the elderly. in H. J. SOBEL (Ed.), *Behavioral therapy in terminal care. A humanistic approach* (S. 125-150). Cambridge, Mass. (1981). Ballinger.
- BACKMANN, L., Variation of memory compensation by older adults in episodic remembering. in L. W. POON, D. C. RUBIN & B. A. WILSON (Eds.), *Everyday cognition in adulthood and late life* (S. 509-544). (1989). Cambridge University Press.
- BAGGETT, S. & ERNST, M., Interaction patterns by an institutional relocation. Paper presented at the 30th annual meeting of the Gerontological Society, San Francisco, Ca. (1977).
- BERELSON, B. R., LAZARFELD, P. F. & MCPHEE, W. N, (1954). *Voting*. Chicago. Chicago University Press.
- BIRREN James E., A brief history of the psychology of aging, *The Gerontologist*, Vol.1/2, 69-77, (1961)
- BIRREN James E. ve SCHAE K. Waner, *Handbook of the Psychology of Aging*, Van Nostrand Reinhold Colp., New York, (1985).
- BLENKNER, M., (1965). Social work and family relationships in later life. In E. SHANAS G. F. STREIB (Eds.), *Social structure and the family* (S. 46-59). New York.

31 Yabancı dille yazılan makale yazımlarında genellikle; yazar(lar)ın adı, makale adı, yayımlandığı dergi adı, yayımlandığı yıl, yayımlandığı derginin sayısı, sayfa numaraları, şeklinde bir düzenleme yapılmıştır.

32 Yabancı dille yazılan kitap yazımlarında genellikle; yazar(lar)ın adı, kitabın adı, basıldığı yer, basım tarihi, yayın evi, şeklinde bir düzenleme yapılmıştır.

- BLENKNER, M., (1969). The normal dependencies of aging. in R. A. KALISH (Ed.), The dependencies of old people (S. 27-37). Ann Arbor: Univ. of Michigan.
- BLOOD, R. O. JR. & WOLFE, D. M., (1960). Husbands and wives: the dynamics of married living. Glencoe, Ill.- New York: Free Press.
- BLUM, J. E. & JARVIK, L. F., (1974). intellectual performance of octogenarians as a function of education and initial ability. Hum. Dev., 17, 364-375.
- BOTWINICK, J. & STORANDT, M., (1980). Recall and recognition of old information in relation to age and sex. J. Gerontol., 35, 70-76.
- CARP, F., (1975). Ego-defense or cognitive consistency effects on environmental evaluations. J. Gerontol, 30, 707-711.
- CASTER, W. O., (1976). The role of nutrition in human aging. in M. ROCKSTEIN & M. L. SUSSMAN (Eds.), Nutrition, longevity and aging (S. 29-45). New York: Academic Press.
- CAVAN, R. S., BURGESS, E. W., HAVIGHURST, R. J., GOLDHAMER, H., (1949). Personal adjustment in old age. Chicago: Science Research Associates.
- CIUCA, A., (1969). Occupational and recreational activities for older people. Proc. 8th intern. Congr. Geront., Washington, D. C. (Vol. 2, S. 77).
- CLARK, R. & SPENGLER, J., (1980). The economics of individual and population aging. New York: Cambridge University Press.
- COCKERHAM, W. C., SHARP, K. & WILCOX, J. A., (1983). Aging and perceived health status. J. Gerontol., 38; 349-355.
- COHEN, G., (1990). Lessons from longitudinal studies of mentally ill and mentally healthy elderly: A 17 Year prospective. in M. BERGENER & S.FINKEL (Eds.), Clinical and scientific Psychogeriatrics (Vol. 1, S. 135-148). New York: Springer Publ.
- COHLER, B. J., (1983). Autonomy and interdependence in the family of adulthood: a psychological perspective. Gerontologist, 23, 33-39.
- CROCKETT, W. H. & HUMMERT, M. L., (1987). Perceptions of aging and the elderly. Annual Review of Gerontology and Geriatrics, 7, 217-242.
- CUNNINGHAM, W. R., (1987). intellectual abilities and age. Annual Review of Gerontology and Geriatrics, 7, 117-134.
- DAMIANOPOULOS, E., (1961). A formal statement of disengagement theory. in E. CUMMING & W. E. HENRY (Ed.), Growing old, the process of disengagement. New York: Basic Books.
- DANNEFER, D., (1983). Differential gerontology and the stratified life course: conceptual and methodological issues. Annual Review of Gerontology Geriatrics, 8,3-36.
- DAVIDSON, W.R. & KUNZE, K.R., (1965). Psychological, social and economic meanings of work in modern society; their effects on the worker facing retirement. Gerontologist, 5, 129-133.
- DEEG, D.J.H., Experiences from longitudinal studies of aging, Nijmegen: Netherlands Institute of Gerontology

- GLANZER, M. & GLASER, R., (1959). Cross-sectional and longitudinal results in a study of age-related changes. *Educ. Psychol. Measurement*. Zit. n. J. E. BIRREN (Ed.), *Handbook of aging* (S. 736). Chicago.
- GOLDE, P. A. B. & KOGAN, N., (1959). A sentence completion procedure for assessing attitudes toward old people. *J. Gerontol.*, 14, 355-363.
- GOLDFARB, A. I., (1965). Psychodynamics and the three-generation family. In E. SHANAS & G. F. STREIB (Eds.), *Social structure and the family* (S.10-45). New Jersey: Englewood Cliffs.
- GOLDFARB, A. U., (1969). The psychodynamics of dependency and the search for aid. in R. KALISH (Ed.), *The dependencies of old people* (S. 1-15). Univ. of Michigan Press.
- GOLDMAN, H., KLEINMAN, K. M., SNOW, M. Y., BIDUS, D. R. & KOVEL, B., (1974). Correlation of diastolic blood pressure and signs of cognitive dysfunction in essential hypertension. *Diseases of the Nervous System*, 35, 571-572.
- GONDA, J., (1980). Relation between formal education and cognitive function: a historical perspective. *Educ. Gerontol.*, 5, 283-291.
- GOODRICK, D. L., (1968). Learning and extinction of a complex maze habit for mature, young, and senescent Wistar Albino rats. *J. Gerontol.*, 23, 289-304.
- GOODRICK, CH. L., (1979). The experimental prolongation of the lifespan: exercise and periodic fasting. *Gerontologist*, 19, 80.
- HAZZARD, W. R., (1976). Aging and atherosclerosis: interactions with diet, heredity and associated risk factors. in M. ROCKSTEIN & M. L. SUSSMANN (Eds.), *Nutrition, longevity, and aging* (S. 143-195). New York: Academic Press.
- HEISEL, M. A., DARKENVALD, G. G. & ANDERSON, R. E., (1981). Participation in organized educational activities among adults age 60 and over. *Educ. Gerontol.*, 6, 227-240.
- HELANDER, J., (1967). On age and mental test behavior. *Acta Psychol. Gothoburgensia*. Göteborg.
- HERON, A., (1962). Immediate memory in dialling performance with and without simple reversal. *Quart. J. exp. Psychol. Cambridge*, 14, 94-103.
- HERON, A., (1963). Retirement attitudes among industrial workers in the sixth decade of life. *Vita Hum.*, 6, 152-159.
- KALISH, R. A., (1969). Psychosocial aspects of nutritional behavior: a comparative study. *Proc. 7th intern. Congr. Gerontol.*, Washington, D. C. (Vol. 2, S. 70).
- KALISH, R. A., (1985). *Death, grief, and caring relationships*. 2nd ed. Monterey, CA: Brooks/Cole.
- KAPLAN, G., BARELL, V. & LUSKY, A., (1988). Subjective state of health and survival in elderly adults. *J. Gerontol.*, 43, 114-120.
- KASTENBAUM, R., (1982). Time course and time perspective in later life. *Annual Rev. Gerontology Geriatrics* 4, 8-101.
- KASTENBAUM, R. D. & CAMERON, P., (1969). Cognitive and emotional dependency in later life. in R. A. KALISH (Ed.), *The dependencies of old people* (S. 39-57). Univ. of Michigan Press.

- KAUSLER, D. H. & HAKAMI, M. K., (1982). Frequency judgements by young and elderly adults for relevant stimuli with simultaneously present irrelevant stimuli. *J. Gerontol.* 37, 438-442.
- KEEFE, F. J. & WILLIAMS, D. A., (1990). A comparison of coping strategies in chronic pain patients in different age groups. *J. Gerontol.*, 45, 161-165.
- MATHEY, F. J., (1976). Psychomotor performance and reaction speed in old age. in H. THOMAE (Ed.), *Patterns of aging* (S. 36-50). Basel- New York: Karger.
- MAYER, P. J., (1979). The evaluation of human longevity: toward a biocultural theory. *Gerontologist*, 19/5, Part 2, 115.
- MUNNCHS, J. M. A. & DIESFELDT, H.F.A., *Psychology of Aging: An Overview of research in the Netherlands*. *Tijdschrift voor Gerontologie en Geriatrie*, (1987), 18, 117-129
- MCCARTHY, S. H., SIEGLER, I. C. & LOGUE, P. E., (1982). Cross-sectional and longitudinal patterns of three Wechsler Memory Scale Subtests. *J. Gerontol.*, 37, 169-175.
- MCCONNEL, C. F. & DELJARAN, F., (1981). The educational variable in gerontological research: an economic perspective and aggregate date. *Educ. Gerontol.*, 7, 339-352.
- MCCRAE, R. R., (1982). Age differences in the use of coping mechanisms. *J. Gerontol.*, 37, 454-460.
- NEWMAN, G. & NICHOLS, C. R., (1970). Sexual activities and attitudes in older persons. in E. PALMORE (Ed.), *Normal aging* (S. 277-281). Durham, N. C.: Duke Univ. Press.
- NEWMAN-ANDERSON, N., (1965). institutionalization, interaction and self-conception in aging. in A. M. ROSE & W. A. PETERSON (Eds.), *Older people and their social world* (S. 245-257). Philadelphia.
- NEWTON, G. & LEVINE, S., (Eds.) (1968). *Early experience and behavior*. Springfield, Ill.: Thomas.
- NIKITIN, V. N., (1958). *Russian studies on age-associated physiology, biochemistry and morphology. - Historical sketch and bibliography*. Kharkov: A. M. Gorki Press.
- NORMAN, L. G., (1958). The hearth of bus drivers: a study in London transport. *Lancet*, 2, 807-812.
- NORMAN, L. G. & SPRATLING, F. H., (1956). *Health in industry: a contribution to the study of sickness absence*. London: Butterworth + Co.
- PFEIFFER, E., (1974). Survival in old age. in PALMORE, E. (Ed.), *Normal aging II* (S. 269-280). Durham: Duke University Press.
- PFEIFFER, E., (1977). Psychopathology and social pathology. in J. E. BIRREN & K. W. SCHAE (Eds.), *Handbook of the Psychology of Aging* (S. 650-671). New York: Van Nostrand.
- PFEIFFER, E., VERWOERDT, A. & WANG, H. S., (1970). Sexual behavior in aged men and women. in E. PALMORE (Ed.), *Normal aging* (S. 299-303). Durham: Duke University Press.

- PHELPS, C. K., (1966). Getting ready for retirement psychologically. Proc. 7th intern. Congr. Gerontol., Wien. (Vol. 2, S. 65-69).
- PLANEK, T. W. & FOWLER, R. C., (1971). Traffic accident problems in exposure characteristics of the aging driver. J. Gerontol., 26, 224-230.
- POLLACK, M., KAHN, R. & GOLDFARB, A., (1958). Factors related to individual differences in perception in institutionalized aged subjects. J. Gerontol., 13, 192ff.
- POLLACK, M., KAHN, R., GERBER, J. & GOLDFARB, A., (1960). The relationship of mental and physical status in institutionalized aged persons. Amer. J. Psychiatr., 117, 120-124.
- POLLMAN, A. W., (1971). Early retirement: a comparison of poor health to other retirement factors. J. Gerontol., 26, 41-45.
- POPKIN, S. S., SCHAIE, K. W. & KRAUSS, S. K., (1983). Age-fair assessment of psychomotor performance. Educ. Gerontol., 9, 47-55.
- RIEGEL, K., History of Psychological Gerontology, In J.E. BIRREN & W.K. SCHAIE (Eds.), Handbook of the Psychology of Aging, New York, (1977), S. 70-102
- ROSNER, A., (1966). Stress and maintenance of self concept in the aged. Proc. 7th intern. Congr. Gerontol., Wien, 1966 (Vol. 4, S. 313-315).
- ROTTER, J. B., (1975). Some problems and misconceptions related to the construct of internal versus external control of reinforcement. J. consult. clin. Psychol., 43, 56-67.
- SHOCK, N.W; GREULICH, R.C.; ANDRES, R.; ARENBERG, D.; COSTA, P.T.; LAKATTA, E.G. & TOBIN, J.D., (1984) Normal Human Aging: The Baltimore Langitudinal Study of Aging . Washington, D.C.: US. Government Printing Office, NIH Publication, No: 84-2450
- STAGNER, R., (1985). Aging in industry. in J. E. BIRREN & W. K. SCHAIE (Eds.), Handbook of the Psychology of Aging. 2nd ed. (S. 789-817) – New York: Van Nostrand.
- STANFORD, E. P., (1971). Retirement anticipation in the military. Gerontologist, 11, 37-42.
- STAUDINGER, U. M., (1989). The study of life review. An approach to the investigation of intellectual development across the life span. Berlin: Max-Planck-Institut für Bildungsforschung.
- STENBACK, A., (1965). Object loss and depression. Arch. of General Psychiatry, 12, 144-155.
- STERNBERG, R. J., (1985). Beyond IQ: A triarchic theory of Duman intelligence. Cambridge: Cambridge University Press.
- STREIB, G.F. & ORBACH, H.L., (1967). Aging. In. P. LAZARFELD et all. (Eds.), The uses of Sociology (S.612-640). New York: Basic Books
- THORNDIKE, E. L., (1927). The law of effect. Am. J. Psychol, 39, 212-222.
- THORNDIKE, E. L., BREGMAN, E. O., TILTON, J. W. & WOODWARD, E., (1928). Adult learning. New York: McMillan.

- THURSTONE, L. L., (1955). The differential growth of mental abilities. Chapel Hill: Univ. N. Carolina Psychometr. Lab.
- TOBIN, S., (1966). Childhood reminiscence and institutionalization in the aged. Proc. 7th intern. Congr. Gerontol, Wien, 1966 (Vol., 6, S. 215).
- TORNSTAM, L., (1975). Health and self-perception. Gerontologist, 15, 264-270.
- TOWNSEND, P., (1964). The place of older people in different societies. In P. FROM HANSEN (Ed.), Age with a future (S. 36-43). Kopenhagen.
- VERZAR, F. & MCDOUGALL, E. J., (1957). Studies on learning and memory in aging rats. Gerontologia, 1, 65-85.
- VICTOR, C. R. & EVANDRON, M., (1987). Does social class matter in later life? in S. Di GREGORIO (Ed.), Social Gerontology: New directions (S. 252-267). London: Croom-Helm.
- VOGEL, B. S. & SCHELL, R. E., (1968). Vocational interest patterns in late maturity and retirement. J. Gerontol., 23, 66-70.
- WACHS, M., (1956). A day activity program in a home and hospital for the aged. Geriatrics, 220-222.
- WAGNER, E. E., (1960). Differences between old and young executives on objective psychological test variables. J. Gerontol., 15, 296-299.
- WALLACH, H. F., RIEGE, W. H. & COHEN, M. J., (1980). Recognition memory for emotional words: a comparative study of young, middle aged, and older persons. J. Gerontol., 35, 371-375.
- WALLACH, M. A. & KOGAN, N., (1961). Aspects of judgements and decision making: inter-relationships and changes with age. Behav. Science, 6, 23-36.
- WANNEŔ, R. A. & MCDONALD, L., (1983). Ageism in the labor market: estimating earnings discrimination against older workers. J. Gerontol. 38, 738-744.
- WELFORD, A.T., Aging and Human Skill, London, (1958), Oxford Press
- YORK, C. M., (1962). Behavioral efficiency in a visual monitoring task as a function of signal rate and observer age. Percept. Mot. Skills, 15, 404.
- ZARETZKY, H. H. & HALBERSTAM, J. L., (1968). Age differences in paired - associate-learning. J. Gerontol., 23, 165-168.
- ZIEGLER, M. & REID, D. W., (1983). Correlates of changes in desired control scores and in life satisfaction scores among elderly persons. International Journal of Aging and Human Development, 16, 135-146.
- ZONNEVELD, R. J. VAN, (1981). Some possible psychosocial factors in aging and longevity. Proc. XIIth intern Congr. Gerontol., Hamburg.

d) Almanca Yapılan Çalışmalar

- ALLMER, H., Kontrollierbarkeit des Alterns durch sportliche Tätigkeit. Z. Gerontol., (1982), 15, 265-271
- AMBOS, I., GERTNER, S., SCHIERSMANN, C. & WUNN, C., Berufliche Wiedereingliederung von Frauen, Stuttgart-Berlin, (1990), Kohihammer
- ARNOLD, K. & LANG, E. Ergebnisse einer Umfrage zum Altersbild in der Bundesrepublik Deutschland. Z. Geriatrie, (1989). 2, 383-389.

- BEHREND, C., *Altere Arbeitnehmer - Gewinner öder Verlierer des Strukturellen Wandels?* in: Deutsches Zentrum für Altersfragen (Hg.), *Die ergraute Gesellschaft* (S. 50-84). Berlin, (1987). DZA.
- BELLING, D. W., (1989). *Berufsfreiheit und Persönlichkeitsschutz alterer Arbeitnehmer.* Z. Gerontol., 22, 128-137.
- BOCKLE, F., (1987). *Beeinflussung des Bevölkerungswachstums als ethisches Problem,* in M. LINDAUER & A. SCHÖPF (Hrsg.), *Die Erde – unser Lebensraum* (S.272-287). Stungart: Klett.
- BOEGER, A., (1988). *Bewältigungsversuche bei chronischer Krankheit am Beispiel von Krebs-und Dialysepatienten.* Phil. Diss., Univ. Bonn.
- HEIKINNEN, E., WATERS, W. E. & BRZEZINSKI, Z. J., (Hg.) (1987). *Die Betagten in eif Landern. Eine sozialmedizinische Erhebung.* Kopenhagen: Weltgesundheitsorganisation.
- MATHEWS, S. H. & SPREY, J., (1984). *The impactof divorce on grandparenthood. An exploratory study.* Gerontologist 24, 41-47.
- MATHEY, F. J., (1987). *Sensumotorische Fertigkeiten.* in U. LEHR & H. THOMAE (Hg.), *Formen seelischen Alterns* (S. 74-79). Stuttgart: Enke.
- NIEDERFRANKE, A., (1990). *Konstanz und Variabilität in den Sinndimensionen beim Übergang in die berufsfreie Lebensphase.* in R. SCHMITZ-SCHERZER, A. KRUSE & E. OLBRICH (Hg.), *Altern-ein lebenslanger ProzeB der sozialen interaktion* (S. 253-266). Darmstadt: Steinkopff.
- PLÜNNECKE, H., (1981). *Konstanz und Variabilität im expressiven Selbstbild.* Psychologische Diplomarbeit, Univ. Bonn.
- ROSENMAYR, L., (1983). *Die spate Freiheit.* Berlin.
- ROTT, C., (1988). *Einstellung alterer Menschen zu technischen Innovationen.* Z. Gerontol. 21, 225-239.
- ROTT, C., (1990). *intelligenzstruktur und intelligenzverlaufe im höheren Lebensalter.* in R. SCHMITZ-SCHERZER, A. KRUSE & E. OLBRICH (Hg.), *Altern - ein lebenslanger ProzeR der sozialen interaktion* (S. 67-80). Darmstadt: Steinkopff.
- STAHLBERG, D., GOTHE, L. & FREY, D., (1988). *Selbstkonzept.* in R. ASANGER & G. WINNINGER (Hg.), *Handwörterbuch Psychologie* (S. 680-684). München: Psychologie Verlags - Union.
- STAPPEN, B., (1988). *Formen der Auseinandersetzung mit Verwitwung im höheren Alter.* Regensburg: Roederer.
- TISMER, K. G., (1990). *interindividuelle Unterschiede der Zeitperspektive im mittleren und höheren Erwachsenenalter.* in R. SCHMITZ-SCHERZER, A. KRUSE & E. OLBRICH (Hg.), *Attern - ein lebenslanger ProzeB der sozialen interaktion* (S. 233-242). Darmstadt: Steinkopff.
- WAHL, H.W. & SCHMIDT-FURSTOSS, U., (1988). *Alltagsaktivitäten und Kontrolle im Arter.* Report Psychologie, 13 (2), 24-30.
- WAND, E. & LEHR, U., (1986), *Altere Töchter alter Eltern. Zur Situation von Töchtern im 6. und 7. Lebensjahrzehnt.* Stutgart. Kohihammer.
- WAND-NIEHAUS, E., (1986). *intergenerationelle Beziehung und ihre Korrelate. Töchter im 6. und 7. Lebensjahrzehnt und ihre alten Eltern.* Phil. Diss., Bonn.

- ZAPF, W. (1979)., Lebensbedingungen und wahrgenommene Lebensqualität. Arbeitspapier No. 2 des Sonderforschungsbereiches 3. Frankfurt-Mannheim: SFB 3.

SONUÇ

Yapılan bu çalışmada, gerek eski dönemlerde yaşayan Romalı ve Yunanlı düşünürlerin (Eflatun, Aristo, Çiçero vb.), gerekse 17. ve 18. yy. arasında yaşamış olan Batılı düşünürlerin (Shakespeare, Goethe vb.) yaşlılıkla ilgili görüşlerinin; Batıda sistemli olarak yapılan araştırmaların başlangıcı olan 20. yy'ın ilk yarısından itibaren ortaya çıkan bilimsel gerçeklerle genel anlamda paralellik arz ettiği görülmektedir. Yine bu dönemde "Gerontoloji" terimi Rus araştırmacı Rybnikov tarafından bilimsel literatüre sokulmakla, yaşlılıkla ilgili bundan sonra elde edilecek bilgilerin sınırlarını akademik platformda daha da belirginleştirmiştir. Batıda dönemle ilgili yapılan araştırmaların sayısı arttıkça, oluşan bilimsel literatür zenginleştirilerek "psiko-gerontoloji" vb. yaşlılıkla ilgili daha detayı araştıran alt bilim dalları oluşturulmaktadır.

Bu makalede, gerek Türkiye'de gerekse Batıda yapılan yaşlılık psikolojisi çalışmalarıyla ilgili literatür ulaşılabildiği kadarıyla verilmeye çalışılmıştır. Görüldüğü gibi Türkiye'de konuyla ilgili özellikle son dönemde yapılan akademik karakterli çalışmaların, konuyla ilgili farklı bilim dallarından elde edilen bilgilerin derlenmesi ve bu şekilde bazı çıkarsamalar yoluyla sonuca gidilmesi tarzında yürütüldüğü ifade edilebilir. Ampirik karakterde yapılan çalışmaların ise özellikle 90'lı yıllardan sonra yüksek lisans ve doktora tezi olarak nisbi bir artış gösterdiği, ancak bu konuda ilk çalışmalar olduğu için bazı eksikliklerle birlikte konuyla ilgili olarak ileride yapılacak çalışmalara rehber olabilecek nitelikte oldukları söylenebilir. Bütün bunların yanı sıra Türkiye'de söz konusu dönemle ilgili bilimsel çalışmaların ne kadar yetersiz bir düzeyde olduğu ortadadır. Dolayısıyla bu literatür eksikliğinin yaşlılık psikolojisiyle ilgili sistematik bir bilimsel düşünce ve araştırma geleneğinin oluşmamasında çok ciddi bir payının olduğu aşıkardır. Böyle bir metodolojik araştırma geleneğinin oluşması ve toplumun bu dönemle ilgili tutum ve davranışlarının daha net bir şekilde tespit edilebilmesi bakımından Türkiye'deki özellikle gelişim ve din psikologlarına fazlasıyla görev düşmektedir. Yaşlılık dönemi diğer gelişim dönemleri itibariyle ölüm ve ölüm ötesi psikolojisiyle daha iç içe olan bir dönem olduğu için ölüm ötesiyle ilgili inanç faktörü de işin içine girdiğinden özellikle din psikologlarının bu dönemle yakından ilgilenmeleri gerekmektedir. Özetle en kısa zamanda Türkiye de, bilimsel düzeyde yaşlılıkla ilgili çalışmalara hız verip, konu ile ilgili uluslararası literatürde yerini almalıdır.

KAYNAKLAR

- ARMANER, Neda; Din Psikolojisine Giriş-I, Ayyıldız Matbaası, Ankara-1980
 BIRREN James E.; A Brief History of The Psychology of Aging, The Gerontologist, 1961, Vol.1/2, sh. 69-77
 BİLGİN, Nuri; Başlangıcından Günümüze Türk Psikoloji Bibliyografyası, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İzmir-1988
 BUDAK, Selçuk; Psikoloji Sözlüğü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara-2000
 BUSSE, E.W. & MADDOX, G., (Eds.); The Duke Longitudinal Studies On Normal Aging-1955-1980, Springer Publ., New York-1986
 COWDRY, E; (Ed.); Problems of Aging, Williams and Wilkins, Baltimore-1939

- DEEG, D.J.H.;** Experiences From Longitudinal Studies of Aging, Nijmegen: Netherlands Institute of Gerontology
- HALL, Stanley;** Senescence The Last Half of Life, New York-1922
- HÖKELEKLİ, Hayati;** Din Psikolojisi, TDV Yayınları, Ankara-1993
- LEHR, Ursula;** Yaşlanmanın Psikolojisi, (Psychologie des Alterns), (Çev. Neylan ERYAR), Bilimsel ve Teknik Yayınları Çeviri Vakfı, İstanbul-1994
- MUNNCHS, J. M. A. & DIESFELDT, H.F.A.;** Psychology of Aging: An Overview of Research In The Netherlands. Tijdschrift Voor Gerontologie en Geriatrie-1987, 18, sh. 117-129
- ÖZAYDIN, Selim;** Psikiyatri, İstanbul Üniversitesi, İstanbul Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul-1984.
- PEKER, Hüseyin;** Din Psikolojisi, Sönmez Matbaası, Samsun-1993
- RIEGEL, K.;** History of Psychological Gerontology, In J.E. BIRREN & W.K. SCHAE (Eds.), Handbook of the Psychology of Aging, New York-1977, sh. 70-102
- SHOCK. N.W. ve ark.;** Normal Human Aging: The Baltimore Longitudinal Study of Aging, US. Government Printing Office, Washington-1984
- STREIB, G.F. & ORBACH, H.L.;** Aging, (In. P. LAZARSELD et all: (Eds.), The Uses of Sociology, Basic Books, New York-1967
- ŞENTÜRK, Habil;** Din Psikolojisi, Esra Yayınları, İstanbul-1997
- WELFORD, A.T.;** Aging and Human Skill, Oxford Press, London-1958
- www.yok.gov.tr